

OYXONIM YODGORLIK MAJMUASI

Tirkasheva Sadoqat Hayot qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Sharq sivilizatsiyasi va tarixi fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Afg'onistonda joylashgan qadimgi Yunon-Baqtriya podsholigi davrida bunyod bo'lgan yodgorlik majmuasi Oyxonim xususida to'xtalib o'tilgan. Shuningdek maqolada, bu qadamjoning kelib chiqishi, uni tadqiq etgan olimlar, tarixiy yodgorlikka aylanishi, keyingi rivojida o'sha davr tarixiy jarayonlari aks etgan. Mazkur yodgorlik majmuasi o'tmish to'g'risida ilmiy qarashlarni yanada boyitishga xizmat qiladi. Bu manzilgohni o'rganish o'tmishimiz uchun qanchalik muhim ahamiyat kasb etishi to'g'risida ham to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Yunon Baqtriya, ellinistik madaniyat, gimnaziya, teatr, arsenal, yunon xudolari, akropol.*

OIKHONIM MEMORIAL COMPLEX

Tirkasheva Sadoqat Hayot qizi
Tashkent state university of oriental studies
Faculty of East civilization and history

Abstract: *This article focuses on Aikhonim, a monument complex located in Afghanistan during the ancient Greco-Bactrian Kingdom. Also, the article describes the origin of this site, the scientists who studied it, its transformation into a historical monument, and the historical processes of that time in its further development. This monument complex serves to further enrich scientific views about the past. It was also discussed how important the study of this place is for our past.*

Key words: *Greek Bactria, Hellenistic culture, gymnasium, theater, arsenal, Greek gods, acropolis.*

KIRISH:

Miloddan avvalgi V-IV asrlarda Osiyo va Yevropada ikki buyuk imperiya Ahomoniylar sharqda va Yunonlar G'arbda mavjud edi. Ushbu ikki Imperiya doimo bir-birining ustiga bosqin qilib urushar edi. Ikki madaniyatni ifadalovchi ushbu bir-biriga qarshi buyuk imperiyalardan biri Ahomoniylar sharqda va Yunonlar G'arbda edi. Lekin Makedoniyalik Aleksandrning yunon hokimiyati tepasiga chiqishi bilan umum olganda siyosiy vaziyat uning manfaatiga o'zgardi. Ushbu porloq madaniyatning eng yorqin na'munalari Gandihoro (hozirgi Qandahor), Oltintepa

(hozirgi Shibirg'on), Bagrom (hozirgi Kobul va Parvon) va Dilbarchin (hozirgi Balx shahrining g'arbiy qismi) va Oyxonim (hozirgi Taxxor viloyati) ushbu porloq madaniyatning qadimgi yodgorliklari sanaladi. O'rta Osiyodagi ellinistikmadaniyatning eng yirik manzilgohlaridan biri Oyxonimdir.

ASOSIY QISM:

Oyxonim – Yunon-Baqtriya podsholigining qadimiy shahri bo'lib, xarobalari (XX-XI-asrlar boshlarida vayron bo'lgunga qadar) Afg'onistonning Dashti-Qal'a hududida joylashgan. Toxar viloyati, Tojikiston bilan chegaraga yaqin, Panj daryosining chap qirg'og'ida, Ko'kcha daryosining og'zida. Bir-biridan 100 km uzoqlikda joylashgan Oy-Xonim va Taxti-Sangin aholi punktlari O'rta Osiyodagi ellinistik madaniyatning eng muhim yodgorliklari hisoblanadi. Ellinistik davrga oid monumental bino xarobalari ustida, Oyxonim shahri deyarli mavjud bo'lmagan paytda o'choq qurilgan. Bronza davrida allaqachon shahar hududida aholi punkti mavjud edi. Qazishmalar bu yerda Ahamoniylarning harbiy istehkomlari mavjudligini ko'rsatadi.

Ilgari joylashgan aholi punktlarining yirik shahar markaziga aylanishi Salavk Nikator davriga to'g'ri keladi va IV-III-asrlar boshiga to'g'ri keladi. Miloddan avvalgi III-II-asrlarda shahar gullab-yashnagan. Shaharning vayron bo'lishi miloddan avvalgi II asr o'rtalarida eron tilida so'zlashuvchi ko'chmanchi qabilalar (avval skif-saklar, so'ngra toxarlar, shuningdek, yuechjilar nomi bilan ham tanilgan) Baqtriyaga bostirib kirishi bilan bog'liq. O'shandan beri shahar hech qachon tiklanmagan¹.

Shaharning kashfiyoti va tadqiqi qadimiy narsalarni juda yaxshi ko'radigan afg'on shohi Zohirshoh nomi bilan bog'liq. Qirolning mamlakat hududlariga safarlaridan birida mahalliy ma'muriyat vakillari qirol uchun an'anaviy yo'lbars ovini tashkil qilishdi, ammo Zohirshohning sevimli mashg'ulotlarini bilib, baliq ovlash yo'li hududdan o'tishi uchun uni tashkil qilishdi. "... tosh ustunlar yerdan chiqib ketgan." Qirol, tabiiyki, qadimiy binolar qoldiqlarini topdi va bu haqda Afg'onistondagi Fransiya arxeologik missiyasi direktori bo'lib ishlagan Daniel Shlumbergerga xabar berdi.

1964-yilda Shlumberger va uning yordamchisi Pol Bernard shaharga borishdi. Shaharni tekshirishning o'zi va qazilgan materialning tabiati bizga Osiyo qa'rida ellinistik shaharning noyob kashfiyoti haqida gapirishga imkon berdi. Ushbu kashfiyot Osiyodagi ellinistik madaniyatning tabiati va sifat xususiyatlari haqidagi g'oyalarni sezilarli darajada o'zgartirdi².

XVIII asrdan beri Yevropa olimlari Baqtriya yunon shohlarining hayratlanarli darajada mahorat bilan ishlangan portretlari bilan yuqori sifatli tangalar haqida

¹ Demin R.N. va Gongsun L. Platonizm va Oyxonimning g'oyalari haqidagi risola. – Sank-peterburg. 7 Nashr. 2008 144-b.

²Pichikyan I.R. Baqtriya madaniyati. Ahamoniylar va ellinistik davrlar. – Moskva. Science. 1991. 259-b.

bilishgan. Biroq, Baqtriya madaniyatining Rimga, Afina Akropoliga yoki Fors Persepolisiga o'xshash ko'rinadigan hech qanday yodgorlik topilmadi. Shu bois tadqiqotchilar, asosan, keyingi davrlar materiallari bilan ish olib bordilar, ular asosida Markaziy Osiyoning qadimiy madaniyatini tikladilar. Kushonlar davrining barqaror qadimiy asoslari haqida gapiradigan juda ko'p miqdordagi materiallarga qaramay, to'g'ridan-to'g'ri ellinistik yodgorliklarning yo'qligi (tangalardan tashqari) tushunmovchilik bo'lib tuyuldi. Baqtriyaning ellinistik madaniyati masalasi, ayniqsa, Balxda izlanishlar muvaffaqiyatsizlikka uchraganidan so'ng keskinlashdi, bu yerda ellinistik qatlamlar, yer osti suvlari darajasining yuqoriligi sababli qisman yashiringan yoki "Baqtriya sarobi" tezisiga turtki bo'lgan noaniq materiallarni taqdim etgan. Baqtriyaning rivojlanmagan mamlakat ekanligini ko'rsatib, tanga shakllari yunon hunarmandlari tomonidan tayyorlangan, buddist yodgorliklaridagi qadimiy naqshlar Rim ta'siri bilan izohlangan. Yanada hushyorroq tadqiqotchilar, ular orasida D. Shlyumberger alohida ajralib turardi, ellinistik yodgorliklarning yo'qligi mintaqani yaxshi bilmaslik bilan bog'liq deb taxmin qilishdi.

Biroq, vaziyatni Sharqning ellinistik yodgorliklarini o'rganishi yanada og'irlashtirdi, bu esa Greko-Makedoniya mustamlakachiligining zaifligi va butun qadimgi madaniyat tizimida sharqiy mintaqaning periferik ahamiyati haqida gapirishga sabab bo'ldi. Ammo, keyinchalik ma'lum bo'lishicha, Sharqning ellinistik madaniyati to'g'risidagi kam ma'lumot aynan Yunon-Makedoniya mustamlakasi bilan bog'liq edi, chunki bu mintaqaning zamonaviy shaharlarining aksariyati aynan o'sha davrda paydo bo'lgan. O'yxonim O'rta Osiyoda shunday yaxshi holatda saqlangan va ellinistik madaniyatning jahon darajasidagi yodgorliklari bilan ta'minlangan yagona yirik ellinistik shahar edi. O'sha 1964-yilda D. Shlyumberger o'zining hayotiy orzusini – O'rta Osiyoda haqiqiy ellinistik shaharni ochishni amalga oshirish uchun Damashqqa boradi³.

1965-yildan boshlab missiya rahbari bo'lgan professor P. Bernard boshchiligidagi fransuz arxeologlari tomonidan saytni tizimli o'rganish boshlandi. Qadimgi turar-joy to'g'ridan-to'g'ri sovet-afg'on chegarasida joylashgan edi, shuning uchun dastlabki ikki yil davomida sovet mutaxassislari qazishmalarda qatnashdilar. 1965-yilda ular I. T. Kruglikova (Qora dengiz mintaqasidagi yunon yodgorliklari bo'yicha mutaxassis) va B. A. Litvinskiy (Tojikiston Fanlar Akademiyasi), 1966 yilda - G. A. Koshelenko (ellinizmning yirik tadqiqotchisi, o'sha paytda Parfiya madaniyati bo'yicha nomzodlik dissertatsiyasini tugatgan) va R. M. Munchaevlar tadqiq qilgan.

1978-yilgacha qadimiy shaharning asosiy bino va inshootlari aniqlandi va o'rganildi. Ulardan: korinf ordeni ustunlari bilan bezatilgan old hovlisi bo'lgan saroy majmuasi, omborxonalar va arxiv ko'zdan kechirildi. Juda katta gimnaziya ham

³ Popov A. A. Yunon-Baqtriya qirolligi. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg nashriyoti. Universitet, 2008. - 240 b.

o'rganilgan. Saroy yaqinida oikistlardan (shahar asoschilaridan) biri Kineas qahramoni topilgan va qazilgan. Yaqin atrofdagi bir nechta binolar o'rganildi. Akropol yonbag'rida joylashgan Oyxonimda odatiy yunon teatri ochildi. Bobil tipidagi istehkomlar — loy g'ishtdan qurilgan qalin devorlar ham ko'zdan kechirilgan.

Oyxonimda tangalar, kumush va oltin quymalar, qo'rg'oshin va og'irliklar zarb qilish uchun “yarim tayyor” bronza diskalar topilgan. Bu shaharning o'z zarbxonasi bo'lganidan dalolat beradi.

Oxirgi bir necha yil ichida qadimiy shaharning qishloq xo'jaligi rayoni ham o'rganildi, bu esa qishloq aholi punktlari tarmog'i va aholi punktlari tizimini aniqlash imkonini berdi. Qurilishi juda ko'p mehnat talab qiladigan va juda qimmat bo'lgan sug'orish inshootlari bo'lgan.

1978-yilda ish to'xtatilgandan so'ng, bu joy qadimiy shahar xarobalari ostida ko'milgan son-sanoqsiz xazinalarni qidirayotgan mahalliy aholi tomonidan ishg'ol qilindi. Noyob yodgorlikning madaniy qatlami tuzatib bo'lmaydigan darajada shikastlangan. Qazishmalar butun aholi punkti hududida xaotik tarzda teshiklarni qazish orqali olib borilgan, bu esa hatto Google Xaritalarning kosmik fotosuratlarida ham ko'rinadigan rel'efning xarakterli “to'lqinlarini” yaratgan. Tarix fanlari doktori A. S. Balaxvantsevning fikricha: “2000-yillarning boshlarida. bizning fransuz hamkasblarimiz Oyxonim hududiga kirishga muvaffaq bo'lishdi, ular shaharning qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qolganiga ishonch hosil qilishdi. Mahalliy aholining har biri yer uchastkasini oldi va u yerda sotilishi mumkin bo'lgan qimmatbaho narsalarni topishga harakat qildi. Madaniy qatlam vayron bo'lgan edi”⁴.

Oyxonim — O'rta Osiyo qa'rida yagona qadimgi yunon shahri bo'lib, bu yerda ellinistik madaniyat o'zining barcha xilma-xilligi bilan namoyon bo'ladi. Bu, birinchi navbatda, shaharning tuzilishida, uning arxitekturasida namoyon bo'ladi. Bu shaharning relyefi va strategik mavqeini hisobga olgan holda puxta o'ylangan rejadir: Oyxonim ikki daryo Panj (Amudaryo) va Ko'kchanning qo'shilishi tomonidan xanjarday kesilib, shaharni har ikki tomonda himoya qiladi. Oyxonim qal'aga ega yuqori shahar (akropol) va ma'muriy va diniy binolarga ega quyi shahardan iborat. Quyi shaharda arxeologlar aniqladilar: haqiqiy qadimgi yunon teatri, ulkan saroy, gimnaziya, ibodatxonalar, maqbaralar, turar-joy binolari, arsenal va boshqalar.

Oyxonim shahrining markaziy qismida shaharning asosiy ko'chasiga qaragan ibodatxona joylashgan. Bosqichli bo'shliqli ma'bad xizmat binolari bilan o'ralgan hovlida joylashgan. Ko'chadan ma'badning temenosiga kirish ikkita ustunli kichik kesmalar orqali amalga oshirildi.

Ma'badning kamerasida ma'bad bag'ishlangan xudoning haykali bor edi. Poydevorda juda katta haykalning marmar oyoq qismining faqat bir qismi topilgan.

⁴ Bernard P. Quatrieme campagne de fouilles a Ai Khanoum (Baqtriya). - CRAI, 1969 yil.

Oyoq erkak haykaliga tegishli ekanligiga ishoniladi. P. Bernard oyoqning Zevsga tegishli ekanligini aniqladi. Ushbu xulosa haykalning sandalining yon qismiga asoslangan bo'lib, unda muallif ko'rganidek, Zevsning qanotli chaqmoqlari tasvirlangan. "Bu haykal taxtda o'tirgan Zevsdir, chunki u bir qo'lida aso, ikkinchi qo'lida burgut yoki Nike bilan Yunon-Baqtriya va Hind-Yunon tangalarida tasvirlangan." Bu nuqtai nazarni B.A. Litvinskiy, garchi A.-P. Frankfort bu borada o'z shubhalarini bildiradi va ma'badning Zevs bilan o'zaro bog'liqligi dargumon deb hisoblaydi va ma'bad bir yoki bir nechta Baqtriya xudolariga ishora qiladi.

Ma'badni talqin qilish muammosi markaziy marmar haykalning Zevs bilan o'zaro bog'liqligiga asoslanadi, garchi bu ma'baddagi boshqa ko'plab topilmalar ayol xudoga tegishli. Hatto Frankfort tadqiqotining boshida ma'bad erkak va ayol xudolarga tegishli deb taxmin qilgan⁵.

Bizning fikrimizcha, zinapoyali nishali ibodatxona ayol xudoga tegishli bo'lgan va shunga ko'ra, bu ibodatxonaga o'rnatilgan haykal ayol edi. Bu pozitsiya ma'badni talqin qilish muammosini hal qiladi. Marmar oyoqning juda katta o'lchami (haqiqiydan uch baravar katta) tadqiqotchilarni u erkak haykaliga tegishli degan xulosaga keltirgan bo'lsa-da, anatomik jihatdan erkak oyog'ini ayoldan ajratish juda qiyin. Yana bir narsa, sandalning yon tomonidagi qanotli chaqmoq ko'rinishidagi Zevs atributlarining tasviri butun haykalning Zevsga tegishli ekanligini ko'rsatishi shart emas. Frankfort o'zining so'nggi asarlaridan birida ayol ma'buda ishtirokida qanotli chaqmoqlar to'dasini tasvirlash mumkinligiga ishonarli misol keltirgan. Bu yerda ma'buda profilda tasvirlangan va uning boshi tepasida biz Oyxonimning sandalida ko'rgan qanotli chaqmoqlar tasvirlangan. Frankfort, shuningdek, Oyxonim ibodatxonasidagi xudo ayol bo'lishi mumkinligini va chaqmoq Artemida, Afina yoki Kibelaning atributi bo'lishi mumkinligini tan oladi. Shuni ta'kidlash kerakki, yakunda muallif bu Ox-Vaxshu suvlarining xudosi degan xulosaga keladi.

Zevsning chaqmoqlari boshqa xudolarga hamroh bo'lishi mumkin va Zevs oliy xudo bo'lgan klassik xudolar panteoniga mansublik belgisi sifatida, shuningdek, ushbu panteondan Zevsning avlodlarini: Artemida, Afina va boshqalarni belgilashi mumkin.

Tadqiqotchilar haykalning yuqori sifatini, qalin tagligi va sandal tasma tizimini ta'kidlab, uning kelib chiqishi yunon degan fikrga qo'shiladilar. Bu yunon haykalining bo'lgi ekanligi, shuningdek, oyoqning yunoncha turi bilan ko'rsatilgan, bu yerda bosh barmog'i har doim ikkinchisidan kichikroq. Bundan ko'rinib turibdiki, tasvirlangan xudo yunon bo'lgan.

Zevs atributini chaqmoq nuri shaklida ta'kidlab, tadqiqotchilar sandaldagi boshqa tasvirlarga e'tibor bermaydilar va ularni sof dekorativ deb atashadi. Bizning fikrimizcha, bu adolatdan emas, chunki bu tasvirlar markaziy o'rinni egallaydi. Bu

⁵ Pichikyan I. R. Baqtriya madaniyati: Ahamoniylar va ellinistik davrlar. – Moskva. Fan. 1991. - 344 b.

yurak shaklida hoshiyalangan katta palmet va palmetaning ikki tomonida ikkita gul bilan bezatilgan⁶.

Biz sandaldagi palmetalar, gullar va qanotli chaqmoqlar ko‘rinishidagi tasvirlar ayol xudoning atributi ekanligiga ishonamiz. Bu oyoq, ehtimol, qadimgi yunon o‘simlik va hayvonot dunyosining mashhur ma‘budasi, ov ma‘budasi va Oy ma‘budasi Artemida haykaliga tegishli bo‘lgan. Xuddi shu yurak shaklidagi palmetta Luvrda saqlanayotgan Artemida yunon haykalining Rim nusxasining keyingi sandalini bezatadi. Artemida ibodatxonasi ham gorizontol ravishda ikki qismga bo‘lingan, bu yerda kirish katta vestibul orqali tashkil etilgan va ikkinchi qismga kirish asosiy kirish eshigi qarshisida joylashgan markaziy eshik orqali amalga oshiriladi. Ikkinchi qism, xuddi pog‘onali nishli ma‘baddagi kabi, bu yerda uchta xonaga bo‘lingan, ularning o‘rtasi yon tomondan kattaroqdir. Artemida ibodatxonasi ham, zinapoyali uyalar ham xonalar bilan o‘ralgan temenosda joylashgan bo‘lib, uning kirish qismi ma‘badga kirish ro‘parasida joylashgan, lekin chap tomonga biroz egilgan⁷.

Shunisi e‘tiborga loyiqki, ikkala holatda ham temenosga kirish orqasida bir xil pog‘onali shakldagi qurbongoh joylashgan. Bu ikki ibodatxonaning o‘lchami bir xil, jabhasi yigirma metrga yaqin. Bu ibodatxonalarning bunday yaqinligi Yevropadagi Artemida ibodatxonasini Oyxonim ko‘chmanchilari tomonidan qurilganligini ko‘rsatadi, ayniqsa arxeologlarning fikriga ko‘ra, miloddan avvalgi 150-yildan keyin zinapoyali ibodatxona vayron qilingan va Yevropadagi bu ibodatxonaning keyingi versiyasining Artemida ibodatxonasi sifatida aniqlanishi, Oyxonumdagi pog‘onali ibodatxona ham Artemidaga tegishli ekanligini ko‘rsatishi mumkin.

XULOSA:

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki O‘rta Osiyoda hududida joylashgan tarixiy arxeologik yodgorlik, shahar Oyxonim jahon sivilizatsiyasining namunasidir. Mazkur obyektlar qadimgi davrda aynan shu o‘lkada ellistik madaniyat bilan bog‘liq an‘analarning mavjud bo‘lganligini tasdiqlaydigan yagona obyektidir. Bu manzilgohdan chiqqan qimmatbaho yunon xudolarining haykallari va boshqa tasviriy san‘at obyektlari ayniqsa nodir va noyobdir. Bunday tasviriy san‘at va haykaltaroshlik yodgorliklari o‘z davrining hayotiy, mafkuraviy va diniy e‘tiqodlari, madaniy va ma‘naviy hayoti to‘g‘risida ma‘lumot beruvchi qimmatbaho manba hisoblanadi. Shuningdek, Oyxonim majmuasiga Yevropa olimlari ham qiziqish bildirib, aynan o‘sha davrdagi madaniyatning qanday rivojlanganligini bilishga harakat qilishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

⁶ Korovchinskiy I.N. Oyxonim diski va so‘nggi antic davr O‘rta Osiyo ayol xudolari. – Moskva. “LOMONOSOV – 2002” IX xalqaro konferensiyasi.

⁷ Litvinskiy B.A., Pichikyan I.R. Baqtriyadagi (Janubiy Tojikiston) ellistik Oks ibodatxonasi. – Moskva. Sharq adabiyoti nashriyoti. 2000. 503-b.

1. Bernard P. Quatrieme campagne de fouilles a Ai Khanoum (Baqtriya). - CRAI, 1969 yil.
2. Demin R.N. va Gongsun L. Platonizm va Oyxonimning g'oyalari haqidagi risola. – Sank-peterburg. 7 Nashr. 2008.
3. Korovchinskiy I.N. Oyxonim diski va so'nggi antic davr O'rta Osiyo ayol xudolari. – Moskva. “LOMONOSOV – 2002” IX xalqaro konferensiyasi.
4. Litvinskiy B.A., Pichikyan I.R. Baqtriyadagi (Janubiy Tojikiston) ellinistik Oks ibodatxonasi. – Moskva. Sharq adabiyoti nashriyoti. 2000.
5. Pichikyan I. R. Baqtriya madaniyati: Ahamoniylar va ellinistik davrlar. – Moskva. Fan. 1991.
6. Popov A. A. Yunon-Baqtriya qirolligi. - Sankt-Peterburg. Sankt-Peterburg nashriyoti. Universitet, 2008.